

BADIIY-PEDAGOGIK ASARLAR ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY MULOQOT MADANIYATINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

O'S.Sultonova¹ 

1. Qo'qon davlat universiteti tayanch doktoranti

Mas'ul muallif: Sultonova
O'g'ilxon Sobirjonovna, Qo'qon
davlat universiteti tayanch
doktaranti.

Accepted: 19 Sentabr 2026
Published: 19 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Sultonova, O. S.
BADIIY-PEDAGOGIK ASARLAR
ASOSIDA BO'LAJAK
O'QITUVCHILARNING KASBIY
MULOQOT MADANIYATINI
TAKOMILLASHTIRISH
METODIKASI / O. S. Sultonova //
Buxoro xalqaro universiteti ilmiy
axborotnomasi. — 2026. — T. 9, №
1. — B. 405–407.

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy-pedagogik asarlar vositasida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy muloqot madaniyatini takomillashtirishning nazariy, metodik va amaliy asoslari yoritilgan. Pedagogik faoliyatda muloqotning insonparvarlik, axloqiy, hissiy, nutqiy va refleksiv jihatlarini bo'lajak mutaxassisning kasbiy tayyorgarligini belgilovchi muhim omillar sifatida tahlil qilinadi. Badiiy-pedagogik asarlardagi ustoz va o'quvchi obrazlari, dialoglar, pedagogik vaziyatlar, ziddiyatlar, axloqiy tanlovlar va ruhiy kechinmalardan kasbiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish vositasi sifatida foydalanish imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: bo'lajak o'qituvchi, kasbiy muloqot, muloqot madaniyati, badiiy-pedagogik asar, pedagogik obraz, dialog, refleksiya, kommunikativ kompetensiya, kasbiy nutq.

МЕТОДИКА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ ХУДОЖЕСТВЕННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Аннотация. В данной статье освещены теоретические, методические и практические основы совершенствования культуры профессионального общения будущих учителей посредством художественно-педагогических произведений. Гуманистические, нравственные, эмоциональные, речевые и рефлексивные аспекты общения в педагогической деятельности анализируются как важные факторы, определяющие профессиональную подготовку будущего специалиста. Раскрыты возможности использования образов учителя и ученика, диалогов, педагогических ситуаций, конфликтов, нравственных выборов и эмоциональных переживаний, представленных в художественно-педагогических произведениях, в качестве средства развития навыков профессионального общения.

Ключевые слова: будущий учитель, профессиональное общение, культура общения, художественно-педагогическое произведение, педагогический образ, диалог, рефлексия, коммуникативная компетентность, профессиональная речь.

METHODOLOGY FOR IMPROVING THE PROFESSIONAL COMMUNICATION CULTURE OF FUTURE TEACHERS THROUGH LITERARY AND PEDAGOGICAL WORKS

Abstract. This article explores the theoretical, methodological, and practical foundations for improving the professional communication culture of future teachers through literary and pedagogical works. The humanistic, ethical, emotional, verbal, and reflective aspects of communication in pedagogical activity are analyzed as important factors determining the professional preparation of future specialists. The article reveals the potential of teacher and student characters, dialogues, pedagogical situations, conflicts, moral choices, and emotional experiences presented in literary and pedagogical works as means of developing professional communication skills.

Keywords: future teacher, professional communication, communication culture, literary and pedagogical work, pedagogical image, dialogue, reflection, communicative competence, professional speech.

Kirish.Bugungi kunda ta'lim tizimida yuz berayotgan tub o'zgarishlar bo'lajak o'qituvchidan nafaqat chuqur kasbiy bilim va metodik tayyorgarlikni, balki yuqori darajadagi muloqot madaniyatini ham talab etmoqda. O'qituvchining kasbiy faoliyati bevosita insonlar bilan muloqot qilish, pedagogik vaziyatlarni to'g'ri anglash, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularning fikrini tinglash hamda o'z qarashlarini aniq va madaniyatli tarzda ifodalash bilan bog'liq.

Kasbiy muloqot madaniyati o'qituvchining nutqiy savodxonligi, tinglash qobiliyati, pedagogik takt, empatiya, muomala odobi, hissiy barqarorlik, fikrni izchil bayon qilish va turli kommunikativ vaziyatlarda maqbul xulq-atvorni namoyon eta olish kabi ko'plab tarkibiy jihatlarini qamrab oladi. Pedagogik jarayonda ushbu sifatning uyg'unligi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro ishonchni mustahkamlash, ta'limiy hamkorlikni rivojlantirish va qulay psixologik muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Pedagogik faoliyat

o'qituvchidan chuqur bilim, metodik tayyorgarlik, raqamli vositalardan foydalanish ko'nikmasi bilan bir qatorda yuksak muloqot madaniyatini ham talab etadi. "O'qituvchi har bir darsda o'quvchi bilan fikr almashadi, savol beradi, javobni tinglaydi, xatoni izohlaydi, ruhlantiradi, baholaydi, muammoli holatni boshqaradi va shaxslararo munosabatga ta'sir ko'rsatadi" [7.B.48]. Shu jihatdan pedagogik muloqot ta'lim jarayonining mazmuni, psixologik muhiti, tarbiyaviy yo'nalishi va o'quvchining shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta'sir qiluvchi asosiy mexanizmlardan biridir.

Bo'lajak o'qituvchi kasbiy tayyorgarlik jarayonida qanday gapirish, qachon tinglash, qanday savol berish, tanqidiy fikrni qaysi shaklda ifodalash, o'quvchining hissiy holatiga qanday munosabat bildirish, ziddiyatni qaysi yo'l bilan yumshatish, jamoa oldida qanday nutqiy pozitsiyani egallash kabi ko'plab kommunikativ vazifalarga tayyorlanishi zarur. Mazkur ko'nikmalar shaxsiy tajriba, obrazli tafakkur, hissiy anglash va amaliy vaziyat bilan bog'lash kasbiy muloqotning barqaror rivojlanishiga kuchliroq ta'sir ko'rsatadi. "Badiiy-pedagogik asarlar katta didaktik imkoniyatga ega" [6]. Bunday asarlarda ustoz va shogird o'rtasidagi munosabat, bolalar ruhiyati, tarbiyaviy muammolar, murakkab axloqiy tanlovlar, pedagogik xatolar, muvaffaqiyatli kommunikativ qarorlar va insoniy kechinmalar obrazli shaklda ifodalanadi. Talaba mazkur voqealarni o'qish orqali pedagogik muloqotning uning ichki sabablari, ruhiy ta'siri va kelajakdagi oqibatlarini anglash imkoniga ega bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Pedagogik muloqot madaniyati o'qituvchining nutqiy tinglay olish, suhbatdoshning ruhiy holatini anglash, fikrni aniq ifodalash, baholashda ehtiyotkor bo'lish, o'quvchi sha'nini hurmat qilish, ziddiyatda hissiy muvozanatni saqlash, kommunikativ vaziyatga mos nutq uslubini tanlash, kasbiy etikaga rioya qilish, so'z va xatti-harakat uyg'unligini ta'minlash singari jihatlarni qamrab oladi. Badiiy-pedagogik asarlar asar qahramonining pedagogik qarorini kuzatadi, o'quvchining javob reaksiyasini tahlil qiladi, dialogdagi so'z tanloviga e'tibor qaratadi, noto'g'ri muloqotning salbiy oqibatini ko'radi va o'zining muqobil yechimini ishlab chiqadi. Bunda badiiy matn o'ziga xos pedagogik laboratoriya vazifasini bajaradi. Talaba real sinfga kirmasdan turib turli kommunikativ vaziyatlar bilan ishlash, pedagogik nutqni sinab ko'rish va o'z pozitsiyasini baholash imkoniga ega bo'ladi.

"Bugungi pedagogik ta'limda kommunikativ kompetensiyaga katta e'tibor berilayotgan bo'lsa-da, badiiy-pedagogik asarlarni kasbiy muloqot madaniyatini takomillashtirish vositasi sifatida maqsadli qo'llash metodikasi yanada chuqur tadqiq etilishi zarur" [1.B.37]. "Badiiy matnni oddiy o'qish yoki mazmunini qayta bayon qilish talabaning kommunikativ rivojlanishiga yetarli darajada xizmat qilmaydi" [5.B.22]. Asardagi dialog, obraz, ziddiyat, pauza, ohang, hissiy holat, pedagogik qaror va oqibatni maxsus topshiriqlar asosida tahlil qilish zarur. Kasbiy muloqot madaniyatining mazmuniy tarkibini aniqlash, badiiy-pedagogik asarlarning kommunikativ imkoniyatlarini tahlil qilish, pedagogik obraz va dialoglarni kasbiy tayyorgarlik bilan bog'lash mexanizmini ishlab chiqish, yangi metodini asoslashni maqsad qilgan holda ushbu metodni taklif etamiz.

Obraz-dialog metodi. Ushbu metod badiiy-pedagogik asarlardagi obraz va dialoglarni kasbiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltiruvchi yaxlit texnologik tizim sifatida tashkil etadi.

O – Obrazni aniqlash;

B – Badiiy vaziyatni anglash;

R – Ruhiy holatni tahlil qilish;

A – Alternativ muloqot variantini yaratish;

Z – Ziddiyatga kommunikativ yechim topish;

DIALOG – Dialogni loyihalash, ijro etish, anglash va o'z-o'zini baholash.

Metodning mazmuniy tuzilmasida har bir bosqich bo'lajak o'qituvchining muayyan kommunikativ sifatini rivojlantirishga qaratiladi.

Talabalar badiiy-pedagogik asardagi markaziy pedagogik obrazni aniqlaydilar. Bu ustoz, o'qituvchi, tarbiyachi, murabbiy, ota-onalari yoki pedagogik ta'sir ko'rsatuvchi boshqa shaxs bo'lishi mumkin. Talaba pedagogik qarashlari, muloqot uslubi, bolaga munosabati, savol berish usuli, tinglash qobiliyati, hissiy holati va qaror qabul qilish xususiyatlarini tahlil qiladi. Pedagogik muloqot bir xil so'z turli sharoitda turlicha ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli talaba muloqot sodir bo'lgan vaqt, joy, ishtirokchilar, avvalgi munosabatlar, hissiy muhit va muammoning kelib chiqish sabablarini hisobga oladi. Talaba suhbatdoshning so'zidan tashqari uning hissiy kechinmasi, qo'rquvi, ishonchsizligi, umidi, xijolati, noroziligi yoki yordamga bo'lgan ehtiyojini ham tahlil qiladi. Asardagi mavjud dialogning muqobil variantini ishlab chiqish vazifasi beriladi. Bu topshiriq davomida talabalar bir xil vaziyatga bir necha kommunikativ yechim taklif qiladilar. Asardagi ziddiyat yoki muammoli holat kasbiy muloqot mezonlari asosida tahlil qilinadi. Pedagogik faoliyat turli fikrlar to'qnashuvi, intizom muammosi, tushunmovchilik, norozilik va hissiy keskinlik bilan bog'liq vaziyatlarni o'z ichiga oladi. Bunday holatlarda o'qituvchining har bir so'zi vaziyatni yumshatishi yoki murakkablashtirishi mumkin. Bu metod orqali talabalar ziddiyat sabablarini aniqlaydilar, ishtirokchilarning pozitsiyasini o'rganadilar, hissiy omillarni belgilaydilar va muloqotga asoslangan yechim ishlab chiqadilar. Bunda ayblash, yorliq qo'yish, kamsitish va bosim o'tkazish kabi nutqiy shakllardan voz kechish, aniqlashtiruvchi savol, faol tinglash, qayta ifodalash, hamkorlikka chaqirish va yechimga yo'naltirilgan nutqdan foydalanish tavsiya etiladi.

Natijalar. Kasbiy muloqot madaniyatini rivojlantirish maqsadida badiiy asarni tanlash jarayoni metodik jihatdan puxta tashkil etilishi zarur. Har qanday asar pedagogik muloqotni rivojlantirish vazifasiga bir xil darajada xizmat qilmaydi. "Badiiy-pedagogik asar asosida tashkil etilgan kommunikativ mashg'ulot talabaning fikrlash faoliyatini bir necha yo'nalishda rivojlantiradi" [2.B.45]. Dastlab u matnni tushunadi. Keyin obrazning xatti-harakatini baholaydi. Shundan so'ng ruhiy sabablarni izlaydi, dialogdagi muammoni aniqlaydi, yangi yechim yaratadi va o'z qarorini asoslaydi. Bu ketma-ketlik kasbiy muloqotni tayyor qoidalar yig'indisi sifatida o'zlashtirishdan ko'ra samaraliroq pedagogik tajriba yaratadi. Talaba

qoidani vaziyat ichida ko'radi, uning natijasini his qiladi va shaxsiy qaror ishlab chiqadi. Badiiy matndagi obrazli voqelik talabaning kasbiy tasavvurini kengaytiradi. U hali real pedagogik faoliyatda uchratmagan murakkab holatlarni oldindan o'rganish imkoniga ega bo'ladi.

Kasbiy muloqot madaniyati o'qituvchi shaxsining umumiy kasbiy madaniyatida alohida o'rin tutadi. Pedagogik bilimning yuqori darajada bo'lishi o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasida avtomatik ravishda samarali munosabat yaratmaydi. Bilimni qanday yetkazish, o'quvchini qanday tinglash, uning xatosiga qanday munosabat bildirish va qiyin vaziyatda qanday so'z tanlash ham katta ahamiyatga ega. Badiiy-pedagogik asarlar talabaning kommunikativ tafakkurini rivojlantirish uchun noyob imkoniyat yaratadi. Unda inson xarakteri, ruhiy ziddiyat, muhit, kechinma va qarorlar o'zaro bog'liq holda namoyon bo'ladi. Talaba ushbu murakkablikni tahlil qilish orqali kasbiy muloqotning ko'p qatlamli tabiatini anglaydi.

Muhokama. Badiiy obraz pedagogik qoidani jonlantiradi. O'quvchini hurmat qilish tamoyili nazariy qoida sifatida tushunarli bo'lishi mumkin. Badiiy asarda esa hurmatsiz so'zdan keyingi bolaning ruhiy holati, ishonchining pasayishi yoki o'qishga munosabatining o'zgarishi tasvirlanganda, mazkur tamoyil yanada chuqur idrok qilinadi. Badiiy adabiyot bo'lajak o'qituvchining hissiy va axloqiy sezgirligini rivojlantiradi. Pedagogik faoliyat esa insonning ichki dunyosi bilan ishlashni talab qiluvchi kasbdir. O'quvchi har doim o'z muammosini ochiq bayon qilmaydi. O'qituvchi ba'zan sukutni, nigohni, qarshilikni yoki ishtirosizlikni ham anglay olishi zarur. Biz tavsiya etgan metodda badiiy matn kasbiy muloqotni o'rganish uchun boshlang'ich nuqtaga aylanadi. Talaba obrazni tahlil qiladi, vaziyatni tushunadi, ruhiy sababni izlaydi, muqobil dialog yaratadi, uni ijro etadi va refleksiv baholaydi. Metodda o'qish, tahlil, ijodiy fikrlash, rolli faoliyat va refleksiya o'zaro bog'langan. Shu sababli talaba kommunikativ bilimni nazariy darajada o'zlashtiribgina qolmay, uni amaliy nutqiy harakatga aylantiradi.

Kasbiy muloqot madaniyatini shakllantirishda o'qituvchining o'zi ham namuna vazifasini bajaradi. Oliy ta'limdagi pedagog talaba bilan muloqot jarayonida hurmat, tinglash, mulohazaga ochiqlik, fikrlar xilma-xilligiga ehtiyotkor munosabat va refleksiv suhbat madaniyatini namoyon etishi zarur. Badiiy-pedagogik matnlar bilan ishlashda stereotip xulosalardan saqlanish zarur. Bir vaziyatga yagona to'g'ri javob mavjud bo'lmasligi mumkin. Muhim jihat talabaning qarorini pedagogik, axloqiy va kommunikativ mezonlar orqali asoslashidir. Kasbiy muloqot madaniyati bo'lajak o'qituvchining nutqiy bilimlari, hissiy sezgirligi, etik pozitsiyasi, dialogik faoliyati va refleksiv qobiliyatining integrativ birligida shakllanadi. Badiiy-pedagogik asarlar ana shu birlikni rivojlantirish uchun boy mazmuniy va hissiy maydon yaratadi.

Xulosa. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy muloqot madaniyatini takomillashtirish pedagogik ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'qituvchi faoliyatining samaradorligi uning bilim va metodik mahorati bilan bir qatorda o'quvchi bilan qanday munosabat o'rnatish, uning fikrini tinglashi, ruhiy holatini anglay olishi va murakkab vaziyatda pedagogik jihatdan maqbul so'z tanlay olishiga ham bog'liq. "Badiiy-pedagogik asarlar kasbiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish uchun keng imkoniyat yaratadi" [4.B.74]. Bunday asarlardagi ustoz va o'quvchi obrazlari, dialoglar, ziddiyatlar, axloqiy tanlovlar va ruhiy kechinmalar bo'lajak o'qituvchiga turli pedagogik vaziyatlarni oldindan tahlil qilish imkonini beradi. Taklif etilgan metod badiiy obrazni tahlil qilish, kommunikativ vaziyatni anglash, ruhiy holatni aniqlash, muqobil dialog yaratish, ziddiyatga yechim topish, rolli ijro va refleksiv baholash jarayonlarini yagona metodik tizimga birlashtiradi. "Badiiy matnning kasbiy faoliyat bilan uzviy bog'lashida namoyon bo'ladi" [3.B.23]. Talaba matnning o'qiydi, pedagogik muammoni ko'radi, obrazning ruhiy holatini tushunadi, muloqot variantlarini yaratadi, ularni amaliy tarzda sinovdan o'tkazadi va o'z xatti-harakatini tahlil qiladi.

Badiiy-pedagogik asarlarning ta'lim jarayoniga maqsadli kiritilishi bo'lajak o'qituvchining kasbiy nutqini boyitadi, suhbatdosh ruhiyatiga sezgirligini oshiradi, ziddiyatli vaziyatlarda muvozanatli qaror qabul qilishiga yordam beradi va pedagogik refleksiyani kuchaytiradi. Badiiy-pedagogik asarlar bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy muloqot madaniyatini takomillashtirishda samarali didaktik va refleksiv vosita bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Abdusamatov, A. S. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'rtasida semiotika pedagogik muloqot sifatida // *Наука и технология в современном мире*. – 2024. – № 3(9). – B. 84–86.
- [2] Czerniawski, G., Guberman, A., MacPhail, A., & Vanassche, E. Identifying school-based teacher educators' professional learning needs: An international survey // *European Journal of Teacher Education*. – 2024. – № 47(5). – B. 1005–1020.
- [3] Djumanov, S. Z. Talabalarida muloqot madaniyati shakllanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari // *Новый Узбекистан: наука, образование и инновации*. – 2024. – № 1(1). – B. 327–330.
- [4] Jenssen, E. S., & Haara, F. O. High-quality practicum: According to teacher education students on their practicum at partnership schools // *European Journal of Teacher Education*. – 2024. – № 47(5). – B. 876–894.
- [5] Mikušková, E. B. Generational differences in teachers' professional competencies // *European Journal of Educational Research*. – 2023. – № 12(4). – B. 1657–1665.
- [6] Nishanova, M. X. Bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish mezonlari va ko'rsatkichlari // *Modern Science and Research*. – 2025. – № 2(4). – B. 35–39.
- [7] Purdy, N., Hall, K., Khanolainen, D., & Galvin, C. Reframing teacher education around inclusion, equity, and social justice: Towards an authentically value-centred approach to teacher education in Europe // *European Journal of Teacher Education*. – 2023. – № 46(5). – B. 755–771.